

Podpora zdraví a úloha orgánu ochrany veřejného zdraví v podpoře zdraví (Seminář MZd pro Výbor zdravotnictví PS PČ – 18.3.2010)

Byl jsem požádán, abych se jako ředitel KHS a také lékař, který se podpoře zdraví věnuje, vyjádřil k úloze orgánu ochrany veřejného zdraví v oblasti podpory zdraví. Činím tak, protože to je má práce, a činím tak také s nadějí, že tato diskuse umožní lépe vysvětlit naše potřeby, uláme názorové hroty a posune obor i státní správu dále. Proto chci hovořit nejen o problémech, ale i o možnostech řešení.

Abychom ale mohli jít dále, vraťme se nejprve trochu zpět. Od roku 1989 prochází hygienická služba permanentní restrukturalizací. Nebyla za toto období vláda, která by svým dílem nepřispěla k vývoji či lépe řečeno ke změnám systému ochrany a podpory zdraví v České republice. To je jistě na jednu stranu potěšující zjištění zájmu. Na druhou stranu právě permanentní změny a průvodní nestabilita systému byly jednou z hlavních příčin současné personální situace. Ta je charakterizovaná především nedostatkem lékařů a zdravotníků, na kterých hygiena a epidemiologie stojí a musí stát, pokud mají plnit svou úlohu. Proto než začnu hovořit o podpoře zdraví, rád bych pojmenoval první a základní problém oboru. Tím problémem je **udržet a zajistit jeho medicínský charakter**. To znamená přitáhnout lékaře i ostatní zdravotnické pracovníky, kteří by nahradili stávající generaci padesátníků a šedesátníků, kteří systému dominují.

To nepůjde bez ztraktivnění výuky na fakultách a zavedení terénní výuky, která chybí. Je těžké si představit, že by medik nepřišel na operační sál, či nenatočil EKG u lůžka pacienta. Výuka ochrany a podpory veřejného zdraví však tento kontakt praxe a teorie postrádá. Víím o čem hovořím. V minulých čtyřech letech jsme se účastnili výuky studentů 3.LF a tak mohu konstatovat, že studenti nemají představu o praxi ochrany a podpory zdraví, že jsou překvapeni tím, co lze dělat, že teprve při kontaktu s praxí chápou smysl této práce.

Co bude také potřeba, je **jednoznačné definování profesních potřeb systému a jeho možností**. Je proto nutné jednat s lékařskými fakultami o výuce a profesní nabídce v hygienické službě. Příležitostí k tomu je projekt „Standardizace vzdělávání KHS“ plánovaný MZd na roky 2010/12 a podporovaný z operačního programu MPSV „Lidské zdroje a zaměstnanost“. Příležitostí je ale i „Zelená kniha o pracovnících ve zdravotnictví v Evropě“, která byla i tématem našeho předsednictví, ke které jsme se přihlásili a která deklaruje nutnost posílení kapacit v oblasti veřejného zdraví, jeho ochrany a podpory, stejně tak jako motivaci lékařů v něm pracovat.

Když se nepodaří vyřešit vzdělávání, tj. lidské zdroje, vše další, o čem chci hovořit, může být ohroženo. Včetně podpory zdraví, kterou se nyní pokusím definovat např. takto: **Podpora zdraví je posilování, upevňování, ochrana a rozvoj zdraví, postihuje rozhodující determinanty zdraví a aktivizuje jednotlivce, skupiny i společnost jako celek k převzetí odpovědnosti za své zdraví**. Podpora zdraví je záležitostí celé společnosti, jde napříč zdravotnickým i nezdravotnickým sektorem, je denní náplní praktického lékaře i specialisty, měla by být odpovědností i věcí zájmu každého z nás a také orgán ochrany veřejného zdraví v ní má svou nezastupitelnou úlohu.

Tato úloha OOVZ v podpoře zdraví je dána **vědeckým poznáním** promítnutým v koncepci oboru hygiena, dále je dána **legislativně**, tedy zákonem 258/2000 Sb, je dána i **politickou vůlí** vyjádřenou v U.V.1046/2002 o Dlouhodobém programu zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva České republiky – Zdraví 21 a je dána **společenskou objednávkou** vyjádřenou ve státním rozpočtu. Od těchto 4 východisek se odvíjí struktura, lidské i technické kapacity a samozřejmě i cíle, kterých bychom chtěli v podpoře zdraví

dosáhnout. Proto mi dovoluňte věnovat se těmto východiskům a v jejich rámci vysvětlit naši úlohu a také potřeby a kroky, které je nutné udělat.

Prvním východiskem úlohy OOVZ v podpoře zdraví jsou úroveň vědeckého poznání a koncepce oboru hygiena, které určují metodu naší práce. Tu lze ve stručnosti popsat jako: **proces ovlivňování veřejného zdraví, který začíná monitoringem a analýzou zdravotního stavu a jeho rizikových faktorů, pokračuje vyhodnocením zjištěných rizik a končí řízením rizika formou informování, usměrňování a podpory zdraví, metodického vedení, ale i formou sankcí, nařízení a zákazů.** Hygiena je díky tomu oborem preventivní medicíny, který se podílí na všech úrovních ovlivňování zdraví – od podpory zdraví přes primární, sekundární a terciární prevenci, základní zdravotní péči, sekundární a terciární péči, až po integraci zdravotnických služeb i zdravotní politiku – tam všude může nalézt hygienik uplatnění. Z tohoto pohledu je tedy obor značně široký. Úloha orgánu OVZ je však nesporně užší, je striktně vymezena zákonem. **Metoda práce orgánu OVZ však zůstává stejná, tak jak je popsána v koncepci, pouze nachází uplatnění a je realizována v zákonem vymezených oblastech.** Jinými slovy: **Podpora zdraví jako nedílná součást metody hygienické práce by měla být zastoupena ve všech aktivitách orgánu ochrany veřejného zdraví, napříč jeho organizační strukturou.** Ne vždy a ne všude se to daří. Příležitostí k naplnění tohoto komplexního pojetí je probíhající proces „Optimalizace krajských hygienických stanic“, přijetí jednotného organizačního schématu a novelizace Metodického doporučení HH vymežujícího působnost KHS a ZÚ v podpoře zdraví a zdravotní politice. Tomuto tématu bude věnována i nejbližší porada ředitelů KHS. Tolik k principiální otázce, zda podpora zdraví na KHS ano či ne.

Druhým východiskem úlohy OOVZ v podpoře zdraví je zákon 258/2000 O ochraně veřejného zdraví. Obecné formulace zákona ukládají orgánům OVZ přímo: **sestavovat, řídit, a kontrolovat programy podpory a ochrany veřejného zdraví, stanovovat zásady monitorování zdravotního stavu a jeho determinant a podílet se na něm, řídit výchovu k podpoře a ochraně veřejného zdraví.** Z regionální praxe OOVZ v Libereckém kraji mohou uvést tyto příklady naplnění zákona:

- systémové zapojení OOVZ do procesu iniciování i schvalování regionálních projektů podpory zdraví,
- pravidelné hodnocení zdravotního stavu a jeho determinant v každoročních Zprávách o zdraví,
- analýza příčin vývoje a pojmenovávání regionálních priorit ochrany a podpory zdraví,
- řízení výchovy k podpoře a ochraně veřejného zdraví prostřednictvím pořádání 12ti ročníků mezinárodních, republikových i regionálních konferencí s tématy ochrany a podpory zdraví
- metodická pomoc realizátorům projektů podpory zdraví a v tomto výčtu bych mohl dále pokračovat.

Prostor pro uplatnění prevence a podpory zdraví je však i ve všech ostatních činnostech OOVZ vymezených příslušnými paragrafy zákona, a to právě proto, že se bavíme o podpoře zdraví jako o metodě práce. A proto:

Každý protokol státního zdravotního dozoru musí být spojen s vyhodnocením zdravotního rizika a jeho řízením. Poskytnutí **základní informace** (podtrhuji to slovo – základní, protože metodické vedení nám zákon ukládá pouze ve vymezených oblastech) kontrolovanému o rozsahu rizika, jeho odstranění a prevenci by mělo být součástí naší práce. Také to je od nás očekáváno. A to už jsme, prosím, v oblasti podpory zdraví. Z denní praxe vím, jak negativně je kontrolovanou osobou vnímán přístup, který končí pouze konstatováním: „Porušil jste zákon, dostanete pokutu.“.

Stejně tak §77 zákona, který vymezuje naši působnost jako dotčeného orgánu státní správy, je oblastí, kde podpora zdraví nalézá uplatnění. Tento jeden z nejkratších paragrafů zákona představuje téměř polovinu náplně naší práce např. v územním či stavebním řízení či v procesu EIA. Zároveň ale tento § dává orgánu OVZ jedinečnou příležitost uplatnit ve svém stanovisku jak pasivní přístup – tj. zda je záměr v souladu s předpisy na ochranu veřejného zdraví, tak zároveň aktivní přístup – tj. podporu zdraví. A to tím, že hodnotíme vliv posuzovaného záměru na zdraví, včetně jeho možných pozitivních přínosů. A to jsme již opět v oblasti podpory zdraví, tentokrát již striktně dané zákonem o posuzování vlivu na životní prostředí, v němž je toto hodnocení vlivu na zdraví od nás vyžadováno.

V tomto komplexním pojetí ochrany a podpory zdraví, ve zdravotnickém přístupu a metodě je oprávnění a smysl naší práce. V tom je odlišná od např. obchodní inspekce, která může zaměstnávat kohokoliv, zatímco u nás je zdravotnické vzdělání předpokladem. Mám 3 atestace, postgraduální titul Ph.D., publikuji, celoživotně se vzdělávám a obdobné požadavky jsou zakotveny v profilech pracovních míst všech našich vedoucích pracovníků. Byly by to od státu vyhozené peníze, kdyby naše práce měla vypadat jinak.

Na druhou stranu je nutné zcela jasně deklarovat, které z metod podpory zdraví na orgán státní správy nepatří. Dle mého názoru takovými činnostmi jsou různé poradny zdraví, zdravého životního stylu, nekuřácké poradenství, poradny pro těhotné, realizace projektů podpory zdraví, dnů zdraví, různé kampaně či edice zdravotně výchovných materiálů a školící činnost. Tyto metody by měly být doménou zejména neziskové či komerční sféry v případě individuálního poradenství nebo Státního zdravotního ústavu v ostatních případech. Stát a OOVZ by si měl ponechat u těchto činností pouze programové financování, kontrolu, metodickou pomoc či udílení akreditací k zajištění lege artis metod a medicíny založené na důkazech.

Zákon 258 ve **své stávající podobě** tedy umožňuje orgánu OVZ realizovat svou úlohu v podpoře zdraví. Nicméně platí od roku 2001 a vznikl již v první polovině 90tých let. Jako takový je tedy poplatný době svého vzniku. Proto to jsou stále jen pootevřené dveře k modernímu pojetí ochrany veřejného zdraví. Buď ty dveře otevřeme dokořán a **narovnáme v něm stávající nepoměr mezi prevencí a represí, lépe v něm ukotvíme zdravotnický přístup a vyvážíme v něm proporcionálně a adekvátně reálnému riziku jednotlivé zdravotní determinanty**, anebo dveře zavřeme a vrátíme se ke zdravotní policii, obojí je možné. Nemožná by byla jen cesta, kdybychom si bez vzdělaných zdravotnických pracovníků a zdravotnických metod práce hráli na zdravotnický orgán. Příležitostí k otevření těchto dveří je novela zákona 258 a v nejbližší době opět novela metodického doporučení hlavního hygienika vymezujícího působnost KHS a ZÚ v oblasti podpory zdraví a zdravotní politiky.

Třetím východiskem vymezujícím úlohu orgánu OVZ v podpoře zdraví je politická vůle vyjádřená v U.V.1046/2002 Dlouhodobý program zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva České republiky – Zdraví 21. Úloha orgánů ochrany veřejného zdraví při jeho realizaci je popsána opět příslušnými paragrafy zákona, a to jak na úrovni ministerstva tak, na úrovni regionu následně: **Orgán ochrany veřejného zdraví odpovídá za tvorbu a uskutečňování národní politiky na úseku ochrany veřejného zdraví, spolupracuje se správními úřady a orgány samosprávy při tvorbě zdravotní politiky příslušného regionu.** Konkrétní naplnění dikce zákona plyne z metody práce a tentokrát i z jednotlivých cílů a aktivit Zdraví 21.

Zde bych opět rád popsal vlastní zkušenost z Libereckého kraje:

- V prvé řadě jsme v souladu s U.V. iniciovali regionální implementaci Zdraví 21.
- Podíli jsme se jako gestoři jejich cílů z oblasti infekčních nemocí a environmentálního zdraví na její realizaci.

- Plníme koordinující a částečně řídicí úlohu v pracovní skupině složené se zástupců celého spektra zdravotnického sektoru, samosprávy a NNO, která je odpovědná Libereckému kraji za realizaci zdravotní politiky.
- Na základě monitoringu zdravotního stavu a jeho determinant i výstupů ze SZD hodnotíme efektivitu a pomáháme určovat priority zdravotní politiky.
- Prosadili jsme, aby soulad s touto regionální zdravotní politikou byl kritériem pro schvalování všech koncepčních a strategických dokumentů kraje. Tím jsme zároveň zajistili, aby problematika veřejného zdraví byla řešena i nezdravotnickými sektory.

Tolik tedy alespoň namátkou k dokreslení úlohy OOVZ ve zdravotní politice. Kdybych ji měl vyjádřit jednou větou, tak asi takto: Radit a pomáhat politikům a organizátorům přijímat taková rozhodnutí, která vedou ke zdraví.

Tuto úlohu na regionální úrovni lze jen těžko naplnit bez efektivní realizace Z21 na úrovni republikové. A to je v současné době jedna z velkých výzev v oblasti podpory zdraví. Příležitostí k jejímu řešení je nyní **novelizace Zdraví 21 – Dlouhodobého programu zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva**, která by měla být předložena vládě do 30.6. Pravděpodobně však bude muset dojít k posunutí tohoto termínu, práce na ní však již běží. Stejně tak jako v předchozím případě i tady je příležitostí také novelizace zmíněného metodického doporučení HH a nejbližší porada ředitelů.

Čtvrtým východiskem úlohy orgánu OVZ v podpoře zdraví je společenská objednávka, která vymezuje úlohu OOVZ komplexně, tedy i v podpoře zdraví, a to příslušnou položkou státního rozpočtu v kapitole zdravotnictví. Výše této položky odráží proběhlou restrukturalizaci a teprve letošní rok ukáže, zda byla nastavena správně. Ať tak či onak, pokud se týká podpory zdraví, jsou prostředky plynoucí do systému orgánů ochrany veřejného zdraví pouze jednou z položek, z nichž podpora zdraví čerpá. Těmi dalšími položkami jsou rozpočty ostatních ministerstev, grantové fondy, zdroje samosprávy, sponzorství i charita a zejména zdravotní pojištění. Celkovou sumu lze na rozdíl od nákladů např. lůžkové péče těžko identifikovat. Setkávám se s čísly dosahujícími rozpětí od 1 do 5% z celkových prostředků jdoucích do zdravotnictví. Při ekonomickém potenciálu podpory zdraví např. ve snížení nákladů na léčbu či příspěvím k růstu HDP, je zmíněná výše finančních prostředků určité důvodem k zamyšlení. Současně je ale možná větším problémem **identifikace a vyčíslení stávajících prostředků a také absence investiční strategie**, která by měla zdroje vyváženě alokovat tak, aby byly využity skutečně efektivně, v souladu s prioritami a zásadami evidence based medicine. **Úloha orgánu OVZ** by měla i v této oblasti spočívat v tom, co je oboru vlastní, a to je - **monitorovat determinanty zdraví, v tomto případě sociálně ekonomické determinanty, a přinášet důkazy o ekonomickém přínosu i efektivitě ochrany a podpory zdraví**. Příležitostí k tomu je realizace smlouvy BCA mezi MZd ČR a WHO na roky 2010/11 jejíž výstupem by mělo být posílení politik veřejného zdraví s ohledem na hlavní zdravotní rizika a sociálně ekonomické determinanty zdraví. Koordinátorem tohoto projektu je Sekce ochrany a podpory zdraví a řešitelem SZÚ. KHS, alespoň pokud mohou soudit dle KHS Lbc kraje, jsou připraveny na tomto projektu participovat, a tak naplnit svoji úlohu.

Tu jsem se tedy pokusil popsat, stejně tak jako potřeby k jejímu naplnění a příležitosti, které jsou před námi.

V Praze 18.3.2010

MUDr. Vladimír Valenta, Ph.D.